

Mince římských vojenských císařů ve sbírce Univerzity Karlovy¹

David Lužický

Již v průběhu 19. století byla na Univerzitě Karlově budována sbírka antických mincí. Tato sbírka byla tvořena zejména pro studijní účely jako praktická pomůcka při výuce dějin antických států a jejich hospodářsko-monetární politiky. Byly sice také učiněny pokusy o vybudování Numismatického kabinetu, avšak bez dlouhodobějšího úspěchu. V roce 1882/1883 došlo k rozdělení univerzity na českou a německou část a stávající sbírka mincí byla převedena do Archeologického institutu na německé univerzitě. Na české části univerzity začala být sbírka budována zcela od počátku po roce 1920. Většina mincí získaných do sbírky pocházela z nákupů prováděných v tehdejší Jugoslávii, Bulharsku, Turecku, Itálii, Francii, Sýrii, aj. Finanční prostředky nezbytně nutné na nákup mincí byly získávány z mimořádných dotací ministerstva školství a z darů prezidenta republiky. Některé mince se do majetku české sbírky dostaly z darů profesorů, jiné od příznivců univerzity z domova či zahraničí. Po uzavření českých vysokých škol za druhé světové války byla česká část sbírky umístěna do Uměleckoprůmyslového muzea Obchodní a živnostenské banky v Praze, odkud byla po ukončení války vrácena univerzitě, avšak bez 70 ks mincí, které se v průběhu válečných let ztratily. Následně byla česká část sbírky na základě dekretů prezidenta republiky (dekret z 18. října 1945) sloučena s pozůstalou částí německé sbírky a v roce 1948 byla svěřena do správy Semináře pro starověké dějiny tehdy nově zřízené Katedry věd o antickém starověku na Filozofické fakultě UK. Posledním přírůstkem sbírky byly římské mince z pozůstalosti A. Salače, čímž sbírka dosáhla svého současného počtu přibližně 3 500 ks mincí. Dnes je sbírka uložena na Ústavu pro řecká a latinská studia Filozofické fakulty UK (dále jako ÚŘLS).²

Dokumentační práce na sbírce probíhaly víceméně již od jejího budování. Do dnešního dne se u některých mincí zachovaly staré popisky a určení mincí dle Cohena.³ Na německé části byl již před rozdělením univerzity vypracován *Haupt-Katalog des k. k. Münzkabinettes der Prager Universität*, na české části univerzity byla vedena inventární kniha, do které byly zapisovány nové přírůstky. Jak již bylo uvedeno výše, došlo po skončení druhé světové války ke sloučení obou sbírek do jedné, přičemž byla provedena povrchní inventarizace, ze které se dnes nedá plně vycházet.⁴ V žádném případě však dokumentační práce, a to jak na české, tak i na německé straně, nevedly k publikování zpracovaných mincí

¹ Článek vznikl v rámci řešení grantového projektu *Mince tzv. vojenských císařů (v numismatické sbírce Univerzity Karlovy)*. Projekt byl realizován za finanční podpory GA UK 257503.

² Blíže viz MAREK, Václav: *The Roman Republican Coins in the Collection of the Charles University*, Univerzita Karlova, Praha 1985, s. 101n.

³ COHEN, Henry: *Description historique des Monnaies frappées sous l'Empire romain*, Paris 1859–1862.

⁴ Mnoho cenných informací na toto téma mi během zpracovávání mincí vojenských císařů poskytl doc. PhDr. Václav Marek, CSc., kterému bych tímto chtěl poděkovat za jeho ochotu a obětavost.

a tím k seznámení veřejnosti s kolekcí antických mincí umístěných na univerzitě. Teprve doc. PhDr. Václav Marek, CSc., v rámci své disertační práce zpracoval mince římské republiky, které byly v roce 1985 uveřejněny v samostatné publikaci *The Roman Republican Coins in the Collection of the Charles University*. Původně bylo zamýšleno zpracovat celou sbírku antických mincí, avšak tento záměr nebyl do dnešního dne uskutečněn.

1. **Maximinus I.** (235–238), mincovna: Roma, AR denár, 235–236

Av.: IMP MAXIMINVS PIVS AVG, busta císaře v pancíři a paludamentu s věncem na hlavě vpravo; na okraji perlovec

Rv.: SALVS AVGVSTI, Salus sedící vlevo krmí hada, který se zdvihá z oltáře, na okraji zbytky perlovec

Lit.: *MIR* 27 Rom 2-3/12-3/B; *RIC* 4.2, s. 141, 14; *BMC RE* 6, s. 230, 99

3,03 g; 19,3/19,9; 6 h

Konečně až v roce 2006, po téměř čtyřleté přípravě a studování materiálu umístěného ve sbírce antických mincí na ÚRLS, došlo k dalším dokumentačním pracím na sbírce, které byly prováděny v souvislosti s připravovanou diplomovou prací autora tohoto příspěvku. S ohledem na autorovy zájmy byly pro účely diplomové práce vybrány mince tzv. vojenských císařů, vládnoucích v římském císařství v letech 235–285. Celkem bylo zpracováno 563 mincí a z tohoto souboru byly zaznamenány 3 mince současné literatuře neznámé (z toho jeden antický padělek), jedna přeražba denáru na antoninianus a jeden prekontorniatius. Až na prekontorniatius byly všechny 4 výše uvedené mince popsány v příspěvku v Numismatickém sborníku 2007.⁵

Výsledkem studia mincí tzv. vojenských císařů, bylo vytvoření katalogu o 563 položkách. Tento katalog je v současné době doplňován mincemi z let 285 až 294,⁶ které jsou

⁵ LUŽICKÝ, David: Čtyři mince vojenských císařů ze sbírky antických mincí Univerzity Karlovy v Praze, in: Numismatický sborník 22, 2007, s. 141–150.

⁶ Záměrem je završit mincovní období 3. století do Diocletianovy reformy z roku 294.

zpracovávají v rámci disertační práce autora tohoto příspěvku. Záměrem je publikovat celý soubor mincí vojenských císařů s přesahem do roku 294 v samostatné publikaci, zatímco dílčí závěry, které vznikly na základě práce s materiálem, jsou uveřejněny na tomto místě.

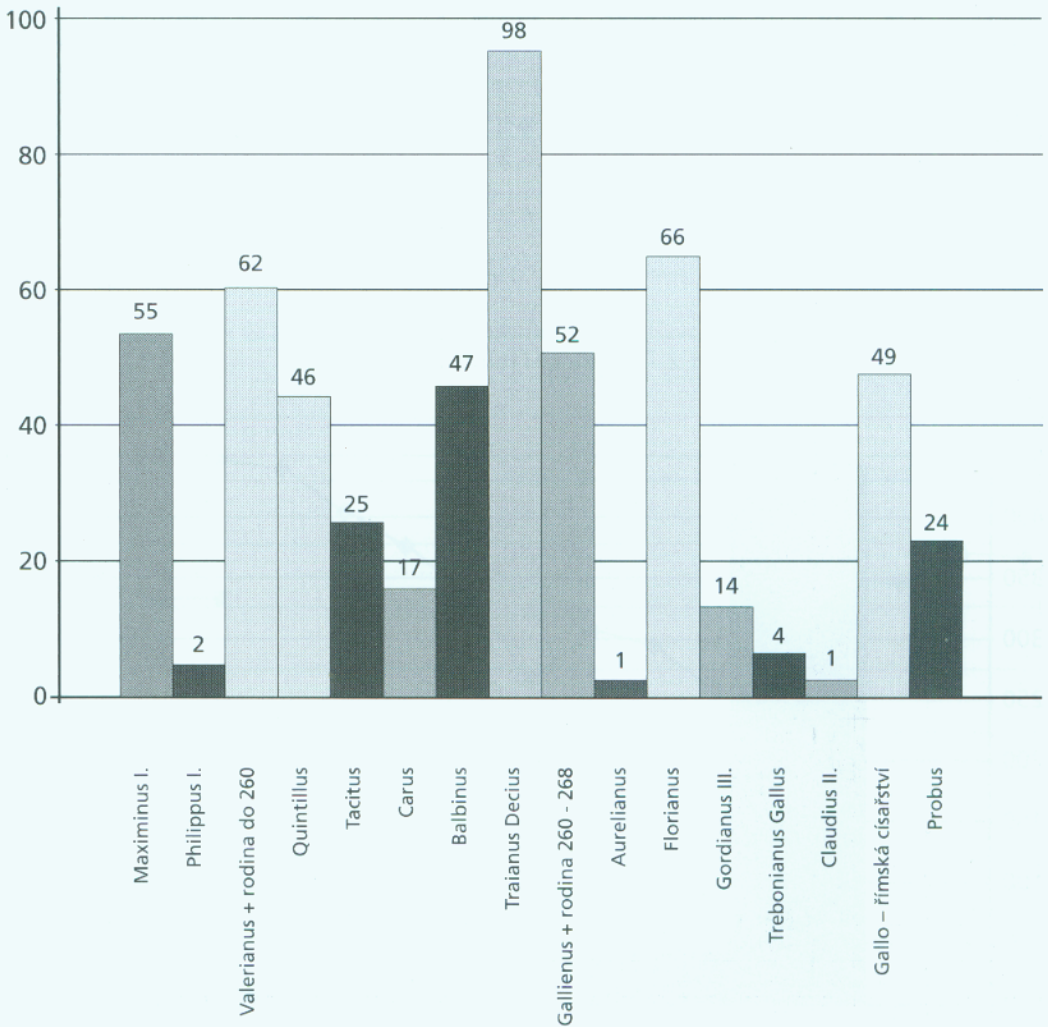
Ačkoliv byla sbírka antických mincí UK budována víceméně účelově a nabízí ke zkoumání jen omezený vzorek mincí, zřetelně odráží trend patrný v produkci mincí ve 3. století. Pro větší přehlednost a pro lepší posouzení zkoumaného materiálu byla vypracována níže zobrazená tabulka, která zachycuje všechny zpracované mince rozdělené podle jednotlivých panovníků, popřípadě rodinných příslušníků, jejichž jménem byly mince raženy. Mince jsou řazeny podle nominálů, u kterých je uvedený jejich počet a průměrná hmotnost. V další části tabulky je provedený rozpad na jednotlivé mincovny, kdy číslo zobrazené v poli pod mincovnou vyjadřuje počet mincí příslušného vladaře ražených v dané mincovně. V grafech, které za tabulkou následují, jsou graficky vyjádřené všechny podstatné údaje z tabulky vyplývající. První graf zachycuje rozdělení nominálů podle jejich vydavatelů,⁷ druhý rozdělení mincí do jednotlivých mincoven, třetí dělení podle nominálů. Poslední dva pak poskytují přehled o vývoji hmotnostních poměrů jednotlivých nominálů umístěných ve sbírce.

Rozdělení mincí dle panovníků																	
Panovník	Nominál	Průměrná hmotnost	Col. Agripp.	Lugd.	Tic.	Med.	Roma	Vim.	Sis.	Serdica	Mon. Com./Byz.	Cyz.	Ant.	Sam.	Neurčena	Celkem	
Maximinus I.	D	42	3,19				53									53	
	S	10	18,45														
	Prekontor.	1	14,42														
Maximinus I. pro Maxima	S	2	18,55				2									2	
Balbinus	D	2	3,06				2									2	
Gordianus III.	Ant	31	4,11				57									62	
	Ant (falsum)	1	4,18														
	D	1	3,06										4		1		
	S	22	16,8														
	As	7	8,61														
Philippus I.	Ant	14	4,09				25	1								26	
	S	11	16,93														
	As	1	8,78														
Philippus I. pro Philippa II.	Ant	7	4,02				9									9	
	S	2	17,49														
Philippus I. pro Otacilii Severu	Ant	7	4,15				11									11	
	S	4	19,98														
Traianus Decius	Ant	12	3,96				12									12	
Decius pro Herennia Etrusca	Ant	6	3,66				6	1								7	
	S	1	15,78														

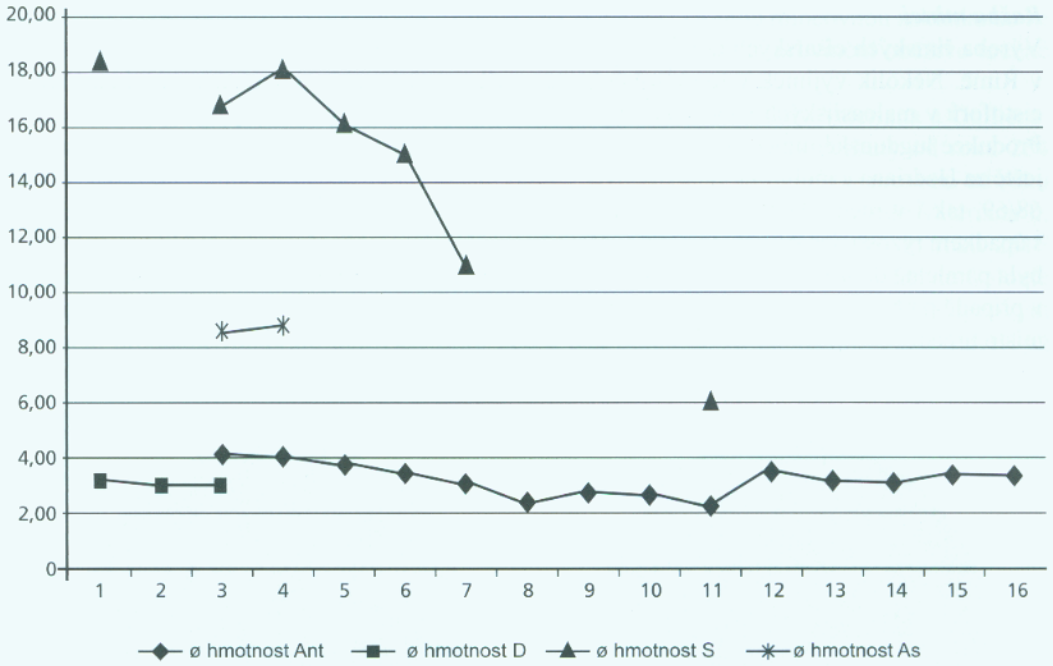
⁷ Pro větší přehlednost byly mince jednotlivých spoluvladařů a manželek vládnoucích císařů zahrnuty vždy pod vládnoucího císaře.

Rozdělení mincí dle panovníků																	
Traianus Decius pro Hostiliana	Ant	1	3,53					1							1		
Traianus Decius pro Herennii Etruscillu	Ant	3	3,84					5							5		
	S	2	16,44														
Trebonianus Gallus	Ant	8	3,43					4	6				1		11		
	S	3	15,05														
Volusianus	Ant	6	3,51					4	2						6		
Valerianus I.	Ant	20	3,46														
	S	1	11,06	3				10	3				2	3	21		
Valerianus I. pro Marinianu	Ant	3	3,14					1	2						3		
Gallienus (253–260)	Ant	12	3,2														
Gallienus (260–268)	Ant	94	2,64	4			11	79		8			3	1	106		
Gallienus pro Valeriana II.	Ant	2	2,57	1				1							2		
Gallienus pro Saloninu (253–260)	Ant	9	3,05														
Gallienus pro Saloninu (260–268)	Ant	4	2,19	1			1	8		1				2	13		
Claudius II.	Ant	52	2,8				4	37		10			1		52		
Quintillus	Ant	1	2,68					1							1		
Aurelianus pro Claudia	Ant	9	2,08					8					1		9		
Aurelianus	Ant	1	2,57														
	Ant	49	3,38														
	D	1	?			1	27	11		6	1	2	4		52		
	S	1	5,25														
Aurelianus pro Severinu	Ant	4	3,6														
	S	1	6,82			1		2		2					5		
Postumus	Ant	3	2,96	1	2										3		
Marius	Ant	1	?	1											1		
Victorinus	Ant	3	2,33	1										2	3		
Tetricus/Victorinus	Ant	1	2,55											1	1		
Tetricus I.	Ant	1	2,93											1	1		
Tetricus I. pro Tetrica II.	Ant	5	1,92											5	5		
Tacitus	Ant	4	3,21		1	2		1							4		
Florianus	Ant	1	3,18					1							1		
Probus	Ant	49	3,41		4	7		23		10			3	2	49		
Carus	Ant	3	3,13		1	1		1							3		
Numerianus	Ant	6	3,4		1	2		2					1		6		
Carinus	Ant	15	3,62		1	1		7		2			1	3	15		
Celkem		563		12	10	15	43	384	15	39	1	2	10	16	6	10	563

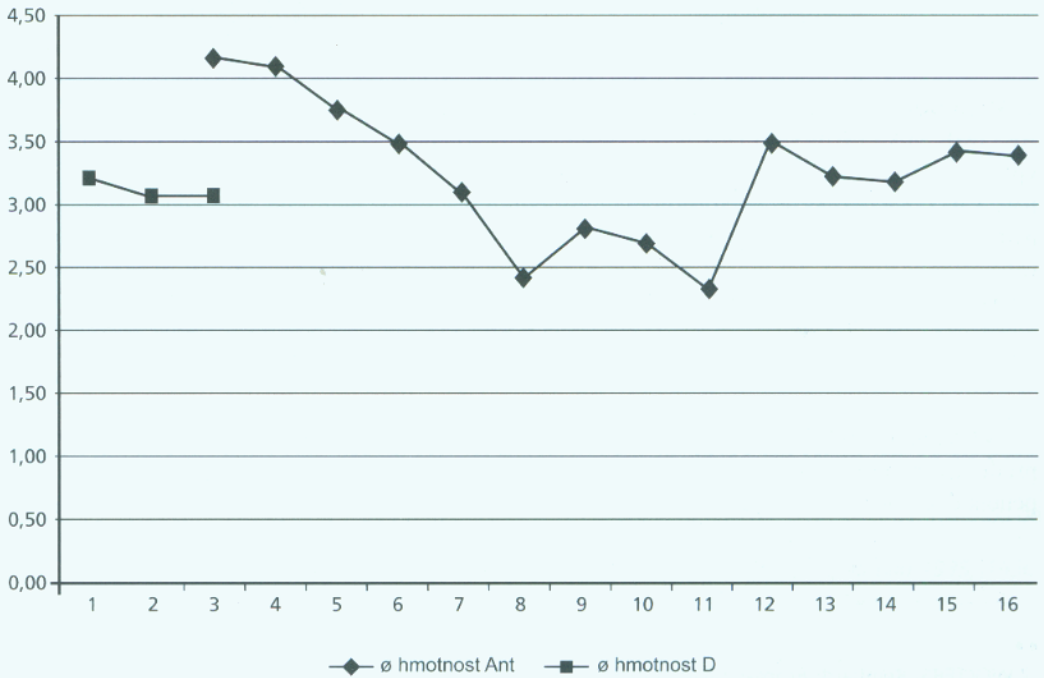
Předchozí tabulka a navazující grafy názorně ilustrují, že v průběhu 3. století došlo k těmto jevům: 1) decentralizaci mincovní produkce (graf 2); 2) k výraznému nárůstu mincovní produkce kolem poloviny 3. století (graf 1); 3) k úbytku hmotnosti jednotlivých nominálů (graf 4 a 5); k 4) masové produkci antoniniánů, zejména po polovině 3. st. n. l. (graf 3). Třetí bod by bylo možné doplnit o pokles ryzosti stříbrného oběživa, který byl postupně prováděn již od 2. století, ale zrychlil se právě po roce 238, zejména pak po roce 260. Ze všech naznačených údajů je patrné, že uvedené body spolu vzájemně souvisejí, avšak je oprávněné o nich pojednat jednotlivě.

• Graf 1 – Rozdělení mincí dle panovníků

• Graf 4 – Hmotnostní poměr jednotlivých nominálů

• Graf 5 – Hmotnostní poměr antoninianu a denáru

Ražba mincí

Výroba římských císařských mincí byla pro 1. a 2. století téměř výhradní záležitostí mincovny v Římě. Několik výjimek v tomto období zpravidla představuje mincovna v Lugdunu, ražba cistoforů v maloasijských městech a mobilní mincovny, které doprovázely armádu na cestách. Produkce lugdunské mincovny byla v prvním století převedena do Říma, cistofory byly raženy ještě za Hadriana a mobilní mincovny byly používány za každé občanské války, takže jak v roce 68/69, tak i v roce 193. Posledně jmenované svým způsobem předznamenaly trend, který se s úpadkem ryzosti denárů začal uplatňovat v rámci celé říše. Se zhoršováním kvality mincí, která byla paralelně doprovázena narůstající mincovní produkcí, bylo hledáno vhodné místo, které by v případě potřeby stačilo vyrazit rychle požadovaný objem oběživa a v krátké době jej dodat na místo určení.

2. **Maximinus I.** (235–238), mincovna: Roma, AR denár, 235–236

Av.: IMP MAXIMINVS PIVS AVG, busta císaře v pancíři a paludamentu s věncem na hlavě vpravo, na okraji zbytky perlovec

Rv.: VICTO-RI-A AVG, Victoria jdoucí vpravo drží v pravé natažené ruce věnec, v levé ruce palmovou větévku, na okraji perlovec

Lit.: *MIR* 27 Rom 2–3/13–3/B; *RIC* 4.2, s. 141, 16; *BMC RE* 6, s. 231, 106
3,35 g; 19,6/19,9; 12 h

Významnou roli v tomto ohledu sehrála římská armáda, která byla hlavním odběratelem produkovaných stříbrných mincí.⁸ Právě proto bylo v době zvyšující se potřeby mincí přistoupeno k dočasnému, později trvalému zřízení mincovny v Antiochii, která by zajišťovala finanční

⁸ WOLTERS, Reinhard: *Bronze, silver or gold? Coin Finds and Pay of the Roman Army*, in: *Zephyrus* 53/54, 2000/2001, s. 580–582; GÖBL, Robert: *Moneta Imperii Romani* 47, Die Münzprägung des Kaisers Aurelianus (270/275), Wien 2000/2001, 1993, s. 15.

prostředky potřebné pro krytí válečných operací na východě.⁹ Druhou mincovnou zakládanou ze stejných důvodů byla mincovna ve Viminaciu, která z počátku razila provinční oběživo určené k oběhu v Moesii Superior, ale později také vyráběla vládní oběživo.¹⁰

K výraznějšímu nárůstu počtu mincoven došlo teprve za spoluvlády Valeriana a Galliena. Antiochia pokračovala po krátké přestávce zapříčiněné dobytím města Peršany od roku 254 v další produkci mincí až do jejího druhého dobytí v roce 260, pak je opět v provozu od roku 263.¹¹ Pro účely vojska byla v Samosatě, v místě hlavního vojenského sídla císaře Valeriana I., zřízena mincovna, která produkovala mince od roku 255. pravděpodobně až do roku 261¹² V první polovině roku 257. byla zároveň s Gallienovým hlavním štábem přemístěna do Colonie Agrippinensium mincovna z Viminacia.¹³ V Colonii Agrippinensium probíhala pod Gallienovým jménem produkce mincí do poloviny roku 260 a pak nerušeně za gallo-římského císařství až byla nakonec vystřídána za Lugdunum během Victorinovy vlády.¹⁴

•••••

⁹ Viz THE ROMAN IMPERIAL COINAGE 4/1–3, 5/1 a 2; PINK, Karl: *Der Aufbau der römischen Münzprägung in der Kaiserzeit, III. Von Alexander Severus bis Philippus*, in: Numismatische Zeitschrift 28, 1935; TÝŽ: *Der Aufbau der römischen Münzprägung in der Kaiserzeit, IV. Von Decius bis Aemilianus*, in: Numismatische Zeitschrift 29, 1936; TÝŽ: *Der Aufbau der römischen Münzprägung in der Kaiserzeit, VI/1. Probus*, Numismatische Zeitschrift 73, 1949; TÝŽ: *Der Aufbau der römischen Münzprägung in der Kaiserzeit, Magnia Urbica, Gattin des Carunus*, Numismatische Zeitschrift 79, 1961; TÝŽ: *Der Aufbau der römischen Münzprägung in der Kaiserzeit, VI/2. Carus und Söhne*, in: Numismatische Zeitschrift 80, 1963; GÖBL, Robert: *Der Aufbau der römischen Münzprägung in der Kaiserzeit, VI/1. Valerianus und Gallienus (253–260)*, Numismatische Zeitschrift 74, 1951; TÝŽ: *Der Aufbau der römischen Münzprägung in der Kaiserzeit, VI/2. Gallienus als Alleinherrscher*, Numismatische Zeitschrift 75, 1953; prvním císařem, který v Antiochii razil pravidelně, i když s přestávkami, byl Gordianus III. viz PINK, K.: *Aufbau 1936*, s. 25; GÖBL, R.: *Aufbau 1951*, s. 34; RIC 4/3, s. 1n.

¹⁰ ELMER, Georg: *Die Münzprägung von Viminacium und die Zeitrechnung der Provinz Ober-Moesien*, Numismatische Zeitschrift 28. 1935, s. 37 datuje založení mincovny do roku 239; produkce říšského oběživa měla nastat teprve s počátkem vlády Traiana Decia (SZAIVERT, Wolfgang: *Der Beginn der Antonianprägung in Viminacium*, Litterae Numismaticae Vindobonensis 2, 1983, s. 66); jinak Fitz (FITZ, Jenö.: *Der Geldumlauf der römischen Provinzen im Donaugebiet Mitte des 3. Jahrhunderts*, Teil 1, 2., Budapest–Bonn 1978, s. 611–684), který klade počátek ražby říšského oběživa ve Viminaciu do roku 246 nebo na počátek roku 247; Pink (PINK, K.: *Aufbau 1936*, s. 14–17) klade počátek ražby říšského oběživa ve Viminaciu do roku 250; GÖBL, Robert: *Moneta Imperii Romani 36, 43–44*, Die Münzprägung des Kaiser Valerianus I. / Gallienus / Saloninus (253/268), Regalianus (260) und Macrinus / Quietus (260/262), Wien 2000, s. 96 pozn. 90 klade pravděpodobný počátek ražby říšského oběživa do doby Deciovy, s jistotou od Valeriana; RIC 4/3, s. 107n, 151n. naopak klade tytéž ražby do mincovny v Mediolanu.

¹¹ GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani 36*, s. 127–132; RIC 4/3; RIC 5/1 a 2; Pink, K.: *Aufbau 1935, 1936, 1949, 1961, 1963* a GÖBL, R.: *Aufbau 1951, 1953*.

¹² GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani 36*, s. 132–135.

¹³ GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani 36*, s. 96–99.

¹⁴ GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani 36*, s. 99n. pro Colonii Agrippinensium; RIC 5/2, s. 310–425 pro mincovní produkci gallo-římského císařství a s. 380f tamtéž pro přemístění mincovny z Colonie Agrippinensium.

3. Maximinus I. (235–238), mincovna: Roma, AE sestertius, 236–238

Av.: MAXIMINVS PIVS AVG GERM, busta císaře v pancíři a paludamentu s věncem na hlavě vpravo

Rv.: PAX – AVGVSTI, vlevo v poli S, vpravo C, Pax stojící vlevo drží v pravé natažené ruce olivovou větévku, v levé šikmo položené dlouhé žezlo, na okraji zbytky perlovce

Lit.: *MIR* 27 Rom 4–6/22–5/C; *RIC* 4.2, s. 146, 81; *BMC RE* 6, s. 235, 151

16,56 g; 26,5/29,3; 12 h

V Mediolanu byla mincovna zřízena čistě z vojenských důvodů. V roce 258 sem byla umístěna jízdní armáda s Aureolem v čele. Mincovna zde produkovala mince až do roku 273,¹⁵ kdy ji Aurelianus přemístil do nově vybudované mincovny v Ticinu, která razila mince od této doby až do roku 283.¹⁶ Z římské mincovny byla v roce 263 založena mincovna v Siscii, která za Gallienových nástupců byla jednou z nejproduktivnějších mincoven v říši.¹⁷ V Malé Asii byla roku 266 založena mincovna v Cyzicu.¹⁸

Tento systém mincoven byl za Aureliana doplněn jednak již uvedenou mincovnou v Ticinu, která byla zřízena na úkor mincovny v Mediolanu, dále pak mincovnou v Serdice,¹⁹ která začala razit vládní mince na přelomu roku 271 a 272, a pak mincovnou v Tripolis, která byla založena jako pomocná Antiochijská mincovna v roce 274²⁰ Navíc bylo pouze v roce 271 a 272 raženo v putující mincovně, která byla později umístěna do Byzantia, a v roce 274 v Augustě Treverorum. V obou posledních případech souviselo produkování mincí těmito mincovnami s vojenskými výpravami.²¹

¹⁵ GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani* 36, s. 100–118; GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani* 47, s. 34–39; GÖBL, R.: *Aufbau* 1951 a PINK, K.: *Aufbau* 1963.

¹⁶ GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani* 47, s. 34–39; GÖBL, R.: *Aufbau* 1951 a PINK, K.: *Aufbau* 1963.

¹⁷ GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani* 36, s. 118–122; GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani* 47, s. 50–56; GÖBL, R.: *Aufbau* 1951 a PINK, K.: *Aufbau* 1963.

¹⁸ GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani* 36, s. 122–127; GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani* 47, s. 62–65; GÖBL, R.: *Aufbau* 1951 a PINK, K.: *Aufbau* 1963.

¹⁹ GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani* 47, s. 56–60; GÖBL, R.: *Aufbau* 1951 a PINK, K.: *Aufbau* 1963.

²⁰ GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani* 47, s. 68; GÖBL, R.: *Aufbau* 1951 a PINK, K.: *Aufbau* 1963.

²¹ GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani* 47, s. 60–62 pro Monetu Comitatis a tamtéž s. 33 pro Augustu Treverorum.

Diocletianem byly ze stávajících mincoven využívány v předreformním období tyto: Lugdunum, Ticinum, Roma, Siscia, Cyzicus, Antiochia a Tripolis.²²

Vývoj nominální soustavy

Římský peněžní systém vstoupil do třetího století v takové podobě, v jaké byl vybudován Augustem, respektive Neronem.²³ Jedinou výjimku tvořily dva nejnižší nominály quadrans a semis, které přestaly být raženy v průběhu druhého století²⁴ Soustava se tudíž skládala z následujících nominálů: zlatý aureus a quinarius, stříbrný denár a quinarius, mosazný sestertius a dupondius a měděný as.²⁵ Tento systém byl v roce 215 doplněn Caracallou o nový stříbrný nominál, tzv. antoninianus, který byl ražen ze stejné slitiny stříbra jako denár, vážil

4. **Gordianus III.** (238–244), mincovna: Roma, AR antoninianus, 241

Av.: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG, busta císaře v pancíři a paludamentu s radiatem na hlavě vpravo, na okraji zbytky perlovce

Rv.: LIBERALI-TAS AVG III, Liberalitas stojící vlevo drží v pravé ruce abacus, v levé roh hojnosti, na okraji perlovce

Lit.: *RIC* 4.3, s. 23, Rome 67

4,30 g; 21,3/23,3; 12 h

•••••
²² *RIC* 5/2, s. 204n.

²³ WOLTERS, Reinhard: *Nummi Signati. Untersuchungen zur römischen Münzprägung und Geldwirtschaft*, in: *Vestigia* 49, München 1999, s. 340; *RIC* 5/1, s. 6; JONES, A. H. M.: *The Roman Economy, Studies in Ancient Economic and Administrative History*, Edited by P. A. Brunt, Oxford 1974, s. 191; CRAWFORD Michael: *Money and Exchange in the Roman World*, in: *Journal of Roman Studies* 60, 1970, s. 40n; CRAWFORD Michael: *Finance, Coinage and Money from the Severans to Constantine*, in: *ANRW* II 2. 1975, s. 560n; WASSINK, Alfred: *Inflation and Financial Policy under the Roman Empire to the Price Edict of 301 A. D.*, in: *Historia* 40, 1991, s. 471; KELLNER, Hans – Jörg.: *Das Münzwesen*, in: *Die Römer zwischen Alpen und Nordmeer*, Mainz 2000, s. 115n.

²⁴ CRAWFORD M.: *Finance, Coinage and Money*, s. 561.

²⁵ 1 aureus = 2 zlaté quinarie = 25 denárů = 50 stříbrných quinariů = 100 sestertiů = 200 dupondiů = 400 asů.

však 1,5 násobku denáru, ale představoval jeho dvojnásobek.²⁶ Antoninianus nebyl ražen v hojném množství, jeho ražba ustala na začátku Elagabalovy vlády.²⁷ Znovu byl ražen až v roce 238. Balbinem a Pupienem.²⁸ Od této doby se stal převažujícím stříbrným nominálem. Měnová soustava byla dále doplněna Traianem Deciem o dvoj-sestercius a Trebonianem Gallem o dvoj-aureus.²⁹ V následujících letech, zejména v době, kdy došlo k výraznému propadu antoninianu, byly raženy zlaté násobky aureu.³⁰

Ryzost jednotlivých mincí byla až na zlaté nominály v průběhu prvních dvou století měněna. U nižších nominálů ražených z mosazi lze změnu v chemickém složení slitiny v neprospěch cínu vysvětlit na jedné straně opakujícím se přetavováním těchto mincí při výrobě nového oběživa, kdy při zpracovávání kovu docházelo k odpaření cínu, na straně druhé je možné, že přidávání cínu při výrobě slitiny bylo postupně omezeno, čímž se měly snížit výrobní náklady, které zvyšovaly hodnotu kovu obsaženého v minci nad její nominální hodnotu.³¹

Aureus,³² který byl Augustem ražený jako 1/40 libry, tj. o hmotnosti 7,8 g a ryzosti téměř 99%, byl za Nerona v roce 64 ražen při stejné jakosti kovu jako 1/45 libry o váze 7,28 g. Ryzost aureu se neměnila až do vlády Septimia Severa, kdy došlo ke snížení ryzosti slitiny na přibližných 93%, avšak hmotnosti zůstala téměř beze změny.³³ Výrazněji byl aureus redukován v roce 215 Caracallou, který stanovil počet aureů ražených z jedné libry zlata na 1/50, hmotnosti mince tím pádem klesla na 6,55 g. Další změny v hmotnosti byly provedeny za Gordiana, jehož aureus váží 4,86 g, za Traiana Decia s průměrnou váhou aureu kolem 4 g. S vládou Treboniana Galla došlo k další váhové úpravě aureu, navíc bylo za jeho vlády přistoupeno k ražbě dvou zlatých nominálů – dvoj-aureu o váze přibližně 5,86 g a aureu s průměrnou váhou 3,58 g.³⁴ Na začátku spoluvlády Valeriana a Galliena se váha aureu propadla přibližně na 3 g a během Gallienovy samovlády dosáhla své nejnižší hmotnosti, která se pohybovala okolo jednoho gramu. Teprve s Aurelianovou reformou byl aureus ražen v průměrné hmotnosti 4,3 g a binio o hmotnosti 6,5 g.³⁵

²⁶ K uvedení antoninianu do oběhu v roce 215 viz RIC 4/1, s. VI; JONES, A. H. M.: *The Roman Economy*, s. 194; CRAWFORD M.: *Finance, Coinage and Money*, s. 565; WASSINK, A.: *Inflation*, s. 480; CARSON, R. A. G.: *The Reform of Aurelian*, *Revue Numismatique* 6/7, 1965, s. 227; bez uvedení data WOLTERS, R.: *Nummi Signati*, s. 343; pro uvedení v roce 214 viz RIC 5/1, s. 6; COPE, H. Lawrence: *The Nadir of the Imperial Antoninianus in the Reign of Claudius II Gothicus. A. D. 268–270*, *Numismatic Chronicle* 9, 1969, s. 147 pozn. 1 se vyjadřuje o mincovní slitině používané k ražbě antoninianu, který považuje za 1 a 1/2 denár.

²⁷ RIC 4/2, s. V a 11–61; CARSON, R. A. G.: *Coins of the Roman Empire in the British Museum. Volume VI. Severus Alexander to Balbinus and Pupienus*, London 1962, s. 19 klade konec ražby antoninianu do pozdějších Elagabalových ražeb; CRAWFORD M.: *Finance, Coinage and Money*, s. 566.

²⁸ RIC 4/2, s. V a 165n; CARSON, R. A. G.: *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, s. 20; PINK, K.: *Aufbau* 1935, s. 23.

²⁹ RIC 4/3, s. XXIf; PINK, K.: *Aufbau* 1936, s. 11.

³⁰ GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani* 36, Rom 7/523a pro čtyřnásobek a Rom 9/700a pro osminásobek.

³¹ WOLTERS, R.: *Nummi Signati*, s. 343.

³² WOLTERS, R.: *Nummi Signati*, s. 342n a s. 375n; JONES, A. H. M.: *The Roman Economy*, s. 191n; WASSINK, A.: *Inflation*, s. 471; CARSON, R. A. G.: *The Reform*, s. 226n; KELLNER, H.-J.: *Das Münzwesen*, s. 116; CARSON, R. A. G.: *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, s. 16–19.

³³ CARSON, R. A. G.: *The Reform*, s. 226n; WASSINK, A.: *Inflation*, s. 480.

³⁴ RIC 4/3, s. XXI.

³⁵ GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani* 47, s. 84–97.

5. **Gordianus III.** (238–244), mincovna: Roma, AE sestercius, I. polovina 240

Av.: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG, busta císaře v pancíři a paludamentu s věncem na hlavě vpravo, na okraji zbytky perlovce

Rv.: P M TR P III COS P P, v úseči S C, císař sedící na kurulském křesle vlevo drží v pravé ruce globus, v levé ruce žezlo

Lit.: *RIC* 4.3, s. 47, Rome 294a

17,67 g; 27,3/28,1; 12 h

Hlavní účetní jednotku římské říše, denár, postihl osud podobný aureu, avšak s tím rozdílem, že navíc probíhalo redukování jeho ryzosti.³⁶ Za Augusta byl denár ražen jako 1/84 libry s průměrnou ryzostí 97,4% a hmotností přibližně 3,9 g. Po Neronově reformě v roce 64 byl ražen jako 1/96 libry s hmotností 3,4 g a ryzostí 93,5%. V následujícím období docházelo až na ojedinělé případy³⁷ převážně k redukování drahého kovu v minci. Za Traiana poklesla ryzost denáru na 85%, hmotnost na 3,21 g, za Marca Aurelia na 80%, za Commoda na 75%, aniž by se výrazně měnila váha mince. Teprve za Septimia Severa došlo k výraznému snížení ryzosti denáru na 51%, hmotnost si mince zachovávala stejnou jako v přecházejícím období. V této kvalitě byly denáry raženy zřejmě až do roku 220, kdy ryzost klesla přibližně na 40% a na této úrovni se udržela až do roku 238. Teprve po tomto roce dochází k dalšímu rapidnímu zhoršování ryzosti stříbrné mince. Ryzost antoninianu, který představuje hlavní minci raženou ze stříbra v této a následující době, je snížena přibližně na 35%, přičemž v této ryzosti je ražen téměř až do spoluvlády Valeriana a Galliena. Za jejich společné vlády jsou antoniniany raženy z širšího spektra ryzostí. Na třech vzorcích, které Cope zkoumal, je stříbro zastoupeno v rozmezí 16 až

•••••

³⁶ WOLTERS, R.: *Nummi Signati*, s. 342n včetně Tab. 7 na s. 342 a dále s. 375n; COPE, H. Lawrence: *Roman Imperial Silver Coinage Alloy Standards: The Evidence*, *Numismatic Chronicle* 7, 1967; TÝŽ: *Analyses of some Early Third Century Roman Silver Coins*, *Numismatic Chronicle* 8, 1968/I; TÝŽ: *The Argentiferous Bronze Alloys of the large Tetrarchic Folles of A. D. 294–307*, *Numismatic Chronicle* 8 1968/II; COPE, H. L.: *The Nadir*, včetně příslušných tabulek; JONES, A. H. M.: *The Roman Economy*, s. 191n; WASSINK, A.: *Inflation*, s. 471 a 474n; CARSON, R. A. G.: *The Reform*, s. 226n; KELLNER, H.-J.: *Das Münzwesen*, s. 116; OLIVA, Pavel: *Počátky krise otrokářského řádu v římské říši*, in: *Sborník historický* 3, 1955, s. 60; CARSON, R. A. G.: *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, s. 16–19.

³⁷ V letech 82–85, 193, 217–218 a 238, viz WOLTERS, R.: *Nummi Signati*, Tab. 7 s. 342.

³⁸ COPE, H. L.: *Roman Imperial Silver Coinage* zejména Tab. I., pro různou ryzost mincí tohoto období Fig. 1 tamtéž.

18 %.³⁸ V době Gallienovy samovlády klesá ryzost stříbra z 15 % v jeho prvních emisích na 2,5 % ke konci jeho vlády. Největšího propadu nedosáhl antoninianus paradoxně za Galliena, tak jak se všeobecně soudí, ale až za Claudia II., kdy se ryzost propadla až k 1 % stříbra. Na konci Claudiovy vlády byla ryzost antoniniana vrácena zpět na 2,5 %. Ve stejném standardu byly také vyraženy mince Quintilla a první emise Aurelianovy.³⁹ Aurelianus během své vlády provedl reformu, při které byla ryzost antoniniana zvýšena na 4,5 %, ⁴⁰ na které setrvala až do Diocletianovy reformy v roce 294. Hmotnost antoniniana se v roce 215 pohybovala kolem 5 g, v době jeho znovuuvedení kolem 4,41 g a do vlády Deciovy klesla na téměř 4 g. Za Treboniana Galla klesla na 3,5 g a za Gallienovy samovlády pod 3 g, až byla Aurelianovou reformou v několika krocích zvýšena na 3,84 g, na kterých se udržela do roku 294.

Výše popsané kroky zlehčování mincí, tzn. přidávání méněcenného kovu na úkor drahocenného, potažmo snižování jejich hmotnosti, mělo svou příčinu ve snaze zajistit větší množství finančních prostředků ve státní pokladně.⁴¹ Mezi odborníky se neustále vedou debaty, zda a do jaké míry mělo snižování ryzosti stříbrných mincí vliv na jejich nominální hodnotu. Více méně dnes proti sobě stojí dvě skupiny, kdy jedna tvrdí, že nominální hodnota mincí byla přímo

7. Gordianus III. (238–244), mincovna: Roma, AE sestercius, 1. polovina 240

Av.: IMP GORDIANVS PIVS FEL A[V]G, busta císaře v pancíři a paludamentu s věncem na hlavě vpravo, na okraji zbytky perlovce

Rv.: PAX – AETERNA, vlevo v poli S, vpravo C, Pax jdoucí vlevo drží v pravé natažené ruce palmovou větévku, v levé dlouhé žezlo, na okraji zbytky perlovce

Lit.: *RIC* 4.3, s. 50, Rome 319a

22,31 g; 33,4/31,0; 11 h

•••••

³⁹ COPE, H. L.: *The Nadir*, s. 145 pozn. 6, s. 146 a pozn. 3 tamtéž, plus Tab. I–IV pro jednotlivé hodnoty.

⁴⁰ COPE, H. L.: *The Argentiferous Bronze*, zejména Tab. II; CARSON, R. A. G.: *The Reform*, s. 231.

⁴¹ Pokladna římského císařství byla od Augusta dělena na aerarium a patrimonium, tzn. na centrální pokladnu říše a pokladnu císaře, k jejich významu a funkci viz WOLTERS, R.: *Nummi Signati*, s. 172n.

úměrná hodnotě drahého kovu v nich obsažených,⁴² zatímco druhá skupina tvrdí opak.⁴³ Od těchto tvrzení se pak odvíjí rekonstrukce vývoje ekonomiky římského císařství ve 3. století.

Dále je ze všech uvedených údajů zřejmé, že vnitřní hodnota denáru se v průběhu prvních dvou století postupně snižovala v porovnání k vnitřní hodnotě aureu. Při kurzu 1 aureus = 25 denárů bylo možné v době před Neronovou reformou směnit jeden gram zlata přibližně za 11,5 g stříbra, zatímco za Elagabala již jen za 5 g stříbra a v polovině 3. století přibližně za 4 g.⁴⁴ Snižování hmotnosti aureu tudíž reflektovalo propad ryzosti denáru a bylo pravděpodobně činěno z důvodu udržení vzájemného poměru mezi aureem a denárem na úrovni 1:25. Propad ryzosti denáru, respektive antoninianu, bývá také vysvětlován změnou v hodnotovém poměru mezi neraženým zlatem a stříbrem.⁴⁵

Ve starší literatuře je změna v ryzosti denáru příčinou ke zpochybnění poměru 1:25 mezi aureem a denárem,⁴⁶ přičemž bývá chybně interpretován záznam u Dia Cassia, který uvádí, že v době Alexandra Severa byl jeden aureus směňován za 25 denárů.⁴⁷ Zde je tedy jasný důkaz o tom, že i přes výrazné znehodnocení denáru Septimiem Severem a následné redukci aureu za Caracally, včetně uvedení a vytracení antoninianu z oběhu, se přinejmenším v rozmezí let 222 až 235 udržoval kurz mezi aureem a denárem na stejné úrovni jako po celé 1. a 2. století. Na této úrovni vydržel poměr mezi denárem a aureem zřejmě až do roku 238, kdy byl z důvodu výpadku financí ve státní pokladně opět ražen antoninianus.

•••••
⁴² Např. WASSINK, A.: *Inflation*; HEICHELHEIM, Fritz: *Zur Währungskrisis des römischen Imperium im 3. Jahrhundert. n. Chr.*, in: *Klio* 26, 1933; CARSON, R. A. G.: *The Reform*; COPE, H. L.: *The Argentiferous Bronze*; CRAWFORD M.: *Money and Exchange*, s. 45n; CRAWFORD M.: *Finance, Coinage and Money*, s. 591 „I conclude that...in the third century A. D. the reduction in the purchasing power of the silver coinage was the direct result of its declining intrinsic value.“

⁴³ Např. WOLTERS, R.: *Nummi Signati*; BUTTREY, T. V.: *Dio, Zonaras and the Value of the Roman Aureus*, in: *Journal of Roman Studies* 51, 1961; JONES, A. H. M.: *The Roman Economy*.

⁴⁴ WOLTERS, R. *Nummi Signati*, s. 344n, včetně grafického vyjádření v Tab. 8.

⁴⁵ JONES, A. H. M.: *The Roman Economy*, s. 191; WASSINK, A.: *Inflation*, s. 475n; čistě jako příklad možného hodnocení vzájemného poměru mezi zlatem a stříbrem jej uvádí WOLTERS, R.: *Nummi Signati*, s. 345.

⁴⁶ HEICHELHEIM, F.: *Zur Währungskrisis*, s. 104n; CARSON, R. A. G.: *The Reform*, s. 226n, k textu z Dia Cassia s. 227; z novějších autorů WASSINK, A.: *Inflation*, s. 478n.

⁴⁷ K interpretaci textu u Dia Cassia viz BUTTREY, T. V.: *Dio, Zonaras*, s. 40–45; k hodnotě denáru na počátku 3. století WOLTERS, R.: *Nummi Signati*, s. 346; dále CRAWFORD M.: *Finance, Coinage and Money*, s. 566n; CARSON, R. A. G.: *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, s. 19n.

6. **Philippus I. Arab** (244–249), mincovna: Roma, AR antoninianus, 247

Av.: IMP M IVL PHILIPPVS AVG, busta císaře v pancíři a paludamentu s radiatem na hlavě vpravo, na okraji zbytky perlovce

Rv.: ROMAE AET-ERNAE, Roma sedící na štítu vlevo drží v pravé natažené ruce Victoriolu, v levé ruce dlouhé kopí, na okraji zbytky perlovce

Lit.: *RIC* 4.3, s. 73, Rome 44b

4,17 g; 23,4/21,5; 1 h

8. **Philippus I. Arab** (244–249), mincovna: Roma, AR antoninianus, 247

Av.: IMP PHILIPPVS AVG, busta císaře v pancíři a paludamentu s radiatem na hlavě vpravo, na okraji zbytky perlovce

Rv.: FORTVNA REDVX, Fortuna sedící vlevo drží v pravé ruce kormidlo, v levé roh hojnosti, pod křeslem loukořové kolo, na okraji zbytky perlovce

Lit.: *RIC* 4.3, s. 75, Rome 63b

3,49 g; 21,5/22,1; 6 h

9. **Philippus I. Arab** (244–249), mincovna: Roma, AE sesterceius, 244

Av.: IMP M IVL PHILIPPVS AVG, busta císaře v pancíři a paludamentu s věncem na hlavě vpravo

Rv.: FIDES MILITVM, vlevo v poli S, vpravo C, Fides stojící vlevo drží v každé ruce jednu vojenskou standartu, na okraji zbytky perlovce

Lit.: *RIC* 4.3, s. 90, Rome 172a

21,46 g; 27,7/28,6; 12 h

10. **Philippus I. Arab** (244–249) pro: **Otacilia Severa**, mincovna: Roma, AE sesterceius, 247

Av.: OTACIL SEVERA AVG, oděná busta císařovny s diadémem ve vlasech vpravo, na okraji zbytky perlovce

Rv.: CONCORDIA AVGG, v úseči S C, Concordia sedící vlevo drží v pravé natažené ruce pateru, v levé ruce dvojitý roh hojnosti, na okraji zbytky perlovce

Lit.: *RIC* 4.3, s. 94, Rome 203e

19,65 g; 29,9/28,7; 12 h

Vývoj kurzu mezi denárem a aureem pro období 238 až 260 lze podchytit jen zčásti.

Vzájemný kurs mezi těmito dvěma nominály byl ovlivněn několika aspekty:

- 1) došlo k výraznému snížení produkce denáru, který byl Gordianem III. ražen zejména k reprezentativním účelům a v pozdějším období nebyl ražen téměř vůbec;⁴⁸
- 2) od druhé emise Balbina a Pupiena⁴⁹ dochází k masivní produkci antoninianu, který se pro celý zbytek 3. století stává až na výjimky jedinou stříbrnou mincí;⁵⁰
- 3) dochází k výraznému úbytku stříbra v antoninianu a zároveň k redukci hmotnosti aureu;⁵¹
- 4) za Pacatiana, Traiana Decia a Regaliana dochází k přeražbě denárů Septimia Severa až Gordiana III. na antoniniany.⁵²

11. Traianus Decius (249–251), mincovna: Roma, AR antoninianus, 249

Av.: IMP C M Q TRAIANVS DECIVS AVG, busta císaře v pancíři a paludamentu s radiatem na hlavě vpravo, na okraji zbytky perlovce

Rv.: D-A-CIA, Dacia stojící vlevo drží v pravé ruce dlouhou hůl zakončenou oslí hlavou, na okraji zbytky perlovce

Lit.: *RIC* 4.3, s. 121, Rome 12b

3,48 g; 19,8/21,2; 6 h

⁴⁸ *RIC* 4/3, s. XXII a S. 11; PINK, K.: *Aufbau* 1935, s. 25ff.

⁴⁹ CARSON, R. A. G.: *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, s. 103f; PINK, K.: *Aufbau* 1935, s. 23.

⁵⁰ Pod tímto pojmem chápu i takovou slitinu, ze které byly raženy antoniniany o ryzosti 1% stříbra viz také COPE, H. L.: *The Nadir*, s. 146 pozn. 5.

⁵¹ Viz výše.

⁵² V případě pokladu z Dorchesteru se jedná o denáry Septimia Severa až Gordiana III, viz MATTINGLY, H.: *The Great Dorchester Hoard of 1936*, *Numismatic Chronicle* 19, Fifth Series 1939, s. 41–43; v případě Regalianových mincí se jedná o denáry Septimia Severa až Pupiena, viz GÖBL, Robert: *Regalianus und Dryantilla*, in: *Dokumentation: Münzen, Texte, Epigraphisches*. Wien 1970, s. 31n.

S ohledem na popsané čtyři body lze vzájemný poměr mezi denárem a aureem odhadovat po roce 238 na 1:40,⁵³ a mezi lety 249 až 260 na 1:50.⁵⁴ Pro následující období uvádí Carson poměr mezi aureem a antoninianem ve výši 1:288 pro rok 266 a v rozmezí let 266 až 271 na 1:576.⁵⁵ Ani jeden z uvedených poměrů však nezhledňuje současný hmotnostní propad aureu. Právě s ohledem na tento fakt předpokládá Wolters, že se až do poloviny 3. století, pravděpodobně snad až do roku 260, poměr mezi aureem a denárem udržel na úrovni 1:25.⁵⁶ Teprve po tomto období následoval kolaps, který je patrný i v depotech.⁵⁷

Ačkoliv se zde uvedená teze Wolterse zdá být s ohledem na mincovní produkci let 238 až 270 téměř nereálnou, existují zcela oprávněné důvody, pro které tomu tak mohlo být. Jedná se o zákonné úpravy – *Lex Cornelia de falsis* a *Lex Iulia peculatus*, které definovaly povinnost přijímání peněz, pojednávaly o zákazu jejich napodobování a jmenovaly osoby oprávněné k pře-

12. **Traianus Decius** (249–251), mincovna: Roma, AR antoninianus, 249

Av.: IMP C M Q TRAIANVS DECIVS AVG, busta císaře v pancíři s radiatem na hlavě vpravo, na okraji zbytky perlovce

Rv.: PANNONIAE, dvě Pannonie stojící proti sobě si podávají pravici, mezi nimi vojenská standarta, na okraji zbytky perlovce

Lit.: *RIC* 4.3, s. 123, Rome 26

3,81 g; 21/21,2; 7 h

⁵³ CARSON, R. A. G.: *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, s. 20f včetně pozn. 5 tamtéž; pro vládu Philippa Araba viz CRAWFORD, M.: *Finance, Coinage and Money*, s. 569.

⁵⁴ *RIC* 4/3, s. XXIIIf; WOLTERS, R.: *Nummi Signati*, s. 346; CARSON, R. A. G.: *The Reform*, s. 227 a s. 230, kde však vypočítává poměr mezi aureem a denárem na 1:54.

⁵⁵ CARSON, R. A. G.: *The Reform*, s. 230n, jeho odhady založené na hodnotě kovu obsaženém v minci jsou značně přehnané.

⁵⁶ WOLTERS, R.: *Nummi Signati*, s. 346 – teprve až do tohoto období klade kolaps nominální soustavy, který byl také zapříčiněn vydáváním čím dál lehčích aureů.

⁵⁷ WOLTERS, R.: *Nummi Signati*, s. 376n, ke skladbě depotů a ke ztrátě důvěry obyvatelstva v nominální soustavu v polovině 3. století s. 380n a pro přijímání devalvované měny za hranicemi impéria s. 381–394; k problematice vývozu římských mincí za hranice císařství viz také HEICHELHEIM, F.: *Zur Währungskrisis*, s. 111n; JONES, A. H. M.: *The Roman Economy*, s. 195; k používání peněz v římském císařství CRAWFORD M.: *Money and Exchange*.

zkušování peněz a zároveň udávaly výši trestu za jakýkoliv přestupek proti zákonu.⁵⁸ Zákony bylo trestáno neoprávněné nakládání s mincemi z drahých kovů, na mince ražené z méněcenných kovů se zákony začaly vztahovat až od 12. července 393.⁵⁹ Pravděpodobně ve 3. století byl *Lex Cornelia* zpřísněn trestem smrti za padělání zlatých mincí.⁶⁰ *Lex Iulia peculatus* na druhou stranu právně upravoval případnou neoprávněnou ražbu mincí a krádež mincovních raznic, ze kterých byly následně neoprávněně raženy mince. Mince vyražené z odcizených raznic byly však shledávány zákonným platidlem.⁶¹

13. **Traianus Decius** (249–251) pro: **Herennius Etruscus** (250–251), mincovna: Roma, AR antoninianus, jaro 250
 Av.: Q HER ETR MES DECIVS NOB C, busta césara v paludamentu s radiatem na hlavě vpravo
 Rv.: PIETAS AVGVSTORVM, liturgické náčiní, na okraji zbytky perlovce
 Lit.: *RIC* 4.3, s. 139, Rome 143
 4,21 g; 20,4/21,6; 6 h

Z tohoto poznatku pramení, že stát mohl provádět redukcí ryzosti a hmotnosti jednotlivých nominálů, přesto nemusela mít tato redukce vliv na vzájemný poměr mezi těmito nominály. Snižování hmotnosti aureu tedy kopírovalo propad ryzosti denáru, ale reálný poměr mezi oběma nominály byl definitivně upraven zákonem.

Příjmy a výdaje státního rozpočtu

Nezodpovězenou otázkou zůstává, z jakých důvodů přistoupil stát ke zlehčování mincí. S touto otázkou bezprostředně souvisejí státní příjmy a výdaje, které byly prováděny prostřednictvím *aeraria* a *patrimonia*.⁶²

.....
⁵⁸ WOLTERS, R.: *Nummi Signati*, s. 362–371 – povinnost přijmout peníze určoval *Lex Cornelia*, k přezkušování peněz byli určeni nummularii; k zákonům také OLIVA, P.: *Počátky krise*, s. 60 a pozn. 20 tamtéž.
⁵⁹ CRAWFORD M.: *Money and Exchange*, s. 47.
⁶⁰ WOLTERS, R.: *Nummi Signati*, s. 366.
⁶¹ WOLTERS, R.: *Nummi Signati*, s. 366n.
⁶² Viz výše pozn. 41; ke struktuře a k jednotlivým detailům týkajících se skladby státního rozpočtu viz WOLTERS R.: *Nummi Signati*, s. 202–234 na základě informací získaných z této části je utvořen následující přehled.

14. **Trebonianus Gallus** (251–253), mincovna: Viminacium, AR antoninianus, 251

Av.: IMP C C VIB TREB GALLVS AVG, busta císaře v pancíři a paludamentu s radiatem na hlavě vpravo, na okraji zbytky perlovce

Rv.: PIETAS AVGG, Pietas stojící čelně s hlavou otočenou vlevo s roztaženýma rukama, vlevo oltář, na okraji perlovce

Lit.: *R/C* 4.3, s. 166, Mediolanum 72

3,99 g; 20,9/22,7; 1 h

Příjmy si stát nejdříve snažil zajistit pronájmem majetku, který byl v jeho držení, tzn. *ager publicus*. Další formou příjmů byly různé poplatky, pokuty, cla, válečná kořist a podobně. Teprve v okamžiku, kdy tyto příjmy nebyly schopné pokrýt státní náklady, došlo ke zdanění osob. Daňová zátěž obyvatelstva se s rozšiřováním římské říše postupně přenášela z obyvatelstva Itálie na obyvatelstvo provincií. Obyvatelstvo Itálie bylo od získání Makedonie v roce 167 př. n. l. až do Diocletianovy reformy od přímých daní osvobozeno.

Protistranu příjmů ve státním rozpočtu naplňovala kapitola výdajů. Tuto kapitolu je možné rozdělit na tři základní části – výdaje na armádu, výdaje na státní správu a ostatní. První dvě kapitoly, zejména výdaje na armádu, představovaly největší zátěž pro *aerarium*.

Císařská armáda nebyla na rozdíl od vojska republiky a doby občanské války schopna uživit se z válečné kořisti, náklady spojené s jejím vydržováním musely být pokryty odpovídajícím způsobem státní pokladnou. Velikost této částky byla přímoúměrná velikosti základního žoldu vojáka, který pro 1. století představoval roční obnos ve výši 900 sesterciů. Tato částka byla přidáním čtvrtého stipendia za Domitiana navýšena na 1.200 sesterciů ročně. V průběhu 2. století nebyl žold zvyšován až do vlády Septimia Severa, který jej pravděpodobně zvýšil o 100 %, tj. na 2.400 sesterciů. Další navýšení bylo provedeno v poměrně krátkém časovém úseku. Za Caracally došlo ke zvýšení základního žoldu o 50 % na 3.600 sesterciů za rok a za Maximina I. byl žold zvýšen o 100 % na konečných 7.200 sesterciů.⁶³

•••••
⁶³ WOLTERS R., *Nummi Signati*, s. 212; JONES, A. H. M.: *The Roman Economy*, s. 194; CRAWFORD M.: *Finance, Coinage and Money*, s. 565; zejména však SPEIDEL, M. A.: *Roman Army Pay Scales*, *Journal of Roman Studies* 82, 1992, s celkovým přehledem v Tab. 7; kriticky ke Speidlovi ALSTON, R.: *Roman Military Pay from Caesar to Diocletian*, *Journal of Roman Studies* 84, 1994, s. 115 včetně pozn. 9 tamtéž; v neposlední řadě se zvýšením žoldu zabývá také HEICHELHEIM, F.: *Zur Währungskrisis*, s. 105, který uvádí Speidelem neprokázané zvýšení žoldu za Commoda.

15. **Volusianus** (251–253), mincovna: Viminacium, AR antoninianus, 251

Av.: IMP C C VIB VOLVSIANVS AVG, busta císaře v pancíři a paludamentu s radiatem na hlavě vpravo, na okraji zbytky perlovec

Rv.: FELICITAS PVBL, Felicitas stojící vlevo drží v pravé ruce dlouhý caduceus, v levé ruce roh hojnosti, na okraji perlovec

Lit.: *RIC* 4.3, s. 181, Mediolanum 205

3,86 g; 22,1/23,9; 12 h

Po započtení všech příjmů a výdajů státní pokladny dospějeme k výsledku, který říká, že výdaje státního rozpočtu za Augusta dosahovaly výše 600 miliónů sesterciů, přičemž $\frac{3}{4}$ vynaložených prostředků byly použity k pokrytí nákladů spojených s vydržováním armády. Na základě navyšování žoldu odhaduje Wolters růst státních výdajů na 800 miliónů v roce 84, 1.600 miliónů v roce 197, 2.400 miliónů v roce 212 a na 4.800 miliónů v roce 235.⁶⁴

Samozřejmě, že se vzrůstajícími náklady byly činěny pokusy o zajištění většího objemu příjmů směřujících do pokladny státu. Zvýšení položky výdajů za Septimia Severa a Caracally, které mělo na svědomí zvyšování žoldu v období po sobě krátce následujícím, vedlo za druhého jmenovaného k dvojnásobnému zvýšení daní. Protože se zvyšování daní v antickém Římě nikdy nesesetkalo s kladnou odezvou, a to i přesto, že v porovnání s moderním státem 21. století dosahovalo tehdejší daňové zatížení zanedbatelné výšky, bylo dvojnásobné navyšení daní Caracallou odvoláno bezprostředně jeho nástupcem Macrinem, který se také pokoušel prosadit snížení žoldu alespoň pro nově nabírané vojáky. Tento krok se mu bohužel nepodařilo prosadit. Dalším otřesem pro státní rozpočet bylo navyšení žoldu vojska Maximinem v roce 235 a následná nestabilní situace, vyplývající z událostí následujících po jeho zavraždění. Přestože byly části žoldu vojákům vypláceny v naturáliích, ukázalo se na krocích podniknutých Caracallou, že výdaje státního rozpočtu již více nebyly pokryty odpovídajícími příjmy.

Výsledkem každé finanční nouze bylo postupné snižování ryzosti denáru, které dovedlo zajistit potřebné množství finančních prostředků ve státní pokladně. Snižování objemu stříbra v denáru, popřípadě hmotnosti aureu, začalo za Nerona, pokračovalo přes Flaviovice, adoptivní císaře a severovskou dynastii do 3. století, kde přibrálo na rychlosti a zároveň dosáhlo nejvyšší hladiny za Claudia II.⁶⁵

⁶⁴ WOLTERS R.: *Nummi Signati*, s. 219, citovaná tabulka na s. 223.

⁶⁵ WOLTERS R.: *Nummi Signati*, s. 400n.

17. **Valerianus I.** (253–260), mincovna: Viminacium, AR antoninianus, 253 – polovina 257
Av.: IMP VALERIANVS P AVG, busta císaře v pancíři a paludamentu s radiatem na hlavě vpravo, na okraji zbytky perlovce
Rv.: FIDES MILITVM, čelně stojící Fides s hlavou otočenou vpravo drží v pravé ruce kolmo postavené vexillum, v levé ruce šikmo položenou vojenskou standartu, na okraji zbytky perlovce
Lit.: MIR 36 Vim 2b/807d; RIC 5.1, s. 56, Mediolanum, 241
4,04 g; 20,6/21,8; 12 h

18. **Valerianus I.** (253–260) pro: **Mariniana**, mincovna: Viminacium, AR antoninianus, 253 – polovina 257
Av.: DIVAE MARINIANAE, oděná busta císařovny s diademem ve vlasech na měsíčním srpku vpravo, na okraji zbytky perlovce
Rv.: CO-NS-E-CR-ATIO, Mariniana letící na pávu vpravo, na okraji zbytky perlovce
Lit.: MIR 36 Vim 2b/849b; RIC 5.1, s. 64, Rome 6
20,5/22,4; 3 h

*Aurelianova reforma*⁶⁶

Teprve s příchodem Aureliana byla v několika krocích provedena měnová reforma. Ta se vyznačuje obnovením ražby jak drobných nominálů, tj. dvou-sestercie a sestercie,⁶⁷ tak i těžších aureů, které byly oproti Gallienovým ražbám produkovány o průměrné hmotnosti 4,3 g a v případě binia o hmotnosti 6,5 g.⁶⁸ Vyvrcholení reformy přišlo v roce 274 s vydáváním nových mincí, u kterých byl obsah stříbra zvýšen na 4,5 % a hmotnost na 3,84 g. Tyto mince nesly na aversu obraz císaře s radiatem na hlavě, respektive s císařovnou na měsíčním srpku a v úseči reversu značku XXI či KA. Spolu s nimi byl ze stejné slitiny ražen ještě jeden nominál, který nese rovněž stopy postříbření, avšak jeho velikost a hmotnost je menší. Na těchto mincích byl císař zobrazený s věncem na hlavě a v úseči reversu se nepravidelně objevuje značka VSV.

19. **Gallienus** (253–268), mincovna: Roma, AE antoninianus, 265 – konec 267

Av.: [GALLIE]NVS AVG, busta císaře s radiatem na hlavě vpravo, na okraji zbytky perlovce

Rv.: [FO]RTVNA REDVX, vpravo v poli sigma, Fortuna stojící vlevo, drží v pravé ruce kormidlo, v levé roh hojnosti, a okraji zbytky perlovce

Lit.: *MIR* 36 Rom 91(1)/586a; *RIC* 5.1, jako s. 147, Roma 193

3,64 g; 21,1/20,9; 6 h

⁶⁶ Pro ražbu jednotlivých nominálů v letech 270–285 viz tab. 2.

⁶⁷ GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani* 47, s. 28 (245) pozn. 66 a s. 45–50 uvádí na pravou míru označení těchto nominálů, které považuje celkem logicky za sestercius (mince o menším střížku s věncem na císařově hlavě), respektive za dvoj-sestercius (mince o větším střížku s radiatem na císařově hlavě v aversu a s císařovnou na měsíčním srpku na reversu). *RIC* 5/1 a 2 stejné mince považuje za asy a myslím si, že podobně si vedl i PINK, K.: *Aufbau* 1949, 1961 a 1963, proto jsem při zpracování tabulky 2, která zachycuje přehled produkováných mincí v rozmezí let 270 až 285, přehodnotil pod vlivem GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani* 47 všechny mince, které *RIC* 5/1 a PINK, K.: *Aufbau* 1949, 1961 a 1963 vede jako asy, na sestercie.

⁶⁸ GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani* 47, s. 84–97; WOLTERS R.: *Nummi Signati*, s. 341n.

Dodnes nepanuje shoda nad tím, co přesně značky na obou nominálech znamenaly. Jediné, na čem se odborníci shodují, je, že značka XXI znamená v latině to samé co v řečtině KA. Kienast,⁶⁹ který v úvodu svého článku shrnul možné výklady XXI/KA, uvádí pouze ve dvou případech z dvanácti, že tato značka znamená 21, u ostatních deseti případů je interpretována jako $20 = 1$.⁷⁰ V dnešní době panuje všeobecná shoda nad tím, že XXI vyjadřuje poměr dvaceti jednotek ku jedné. V případě VSV jednotný názor neexistuje.⁷¹

Nejenom podle vnějších znaků, tj. postříbření,⁷² ale i v případě kovového složení mincí, tj. obsahu stříbra ve slitině, je nutné obě mince se značkami považovat za nominály, které byly v nominální soustavě umístěné mezi oběživem ze zlata a oběživem vyráběným z méněhodnotných kovů. Pro svou vizuální podobnost se staršími mincemi⁷³ a na základě výše popsaného umístění mincí mezi ražby ze zlata a obecných kovů bývá mince se značkou XX považována za antoninianus⁷⁴ a mince se značkou VSV za denár.

•••••

⁶⁹ KIENAST, D.: *Die Münzreform Aurelians*, in: Chiron 4, 1974, s. 548n.

⁷⁰ Ve většině mincoven byla tato značka psána v podobě XXI nebo XX.I, v Ticinu bez I, ve východních oblastech, kde se mluvilo řecky, se tato hodnota přepisovala v abecedě jako KA. Není však bezpodmínečným pravidlem, že by každá východní mincovna, rozuměj řecky mluvící, používala značku KA vždy, např. mincovna v Antiochii v páté Aurelianově emisi používá označení v latinské podobě a naopak římská mincovna od Carovy první emise b) KA. Naopak mincovna v Lugdunu označení nikdy nepoužívala a i v některých mincovnách, které ji používaly je možné najít v jedné a té samé emisi antoniniany jak se značkou, tak i beze značky. Všechny formy této značky uvádím dále, až na výjimky, pouze jako XX. Pro jednotlivé způsoby psaní značky viz např. RIC 5/1 a 5/2; GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani 47*; PINK, K.: *Aufbau 1949, 1961 a 1963*; pro detaily o emisích viz GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani 47* a PINK, K.: *Aufbau 1949, 1961 a 1963*.

⁷¹ K interpretaci obou značek viz níže.

⁷² Postříbření u mincí s převažujícím obsahem mědi nad stříbrem bylo dosahováno při výrobním procesu. Střížek mince byl pro snazší ražbu nahřát, při nahřívání docházelo k oxidaci kovů na povrchu střížku a po ražbě byl oxid mědi z povrchu odstraněn namáčením mince v jemné kyselině, například v octu. K technologii ražby a „postříbření“ viz COPE, H. L.: *The Argentiferous Bronze*, s. 144 pozn. 2 a TÝŽ: *The Nadir*, s. 145 pozn. 3.

⁷³ V případě první mince je to radiatus na hlavě císaře či měsíční srpek pod bustou císařovny, v případě druhé mince věnec na hlavě císaře.

⁷⁴ Autoři jednotlivých studií tuto minci nazývají všelijak, dokonce se v některých případech zcela vyhýbají jakémukoliv jménu, a proto minci označují latinským termínem nummus. K jednotlivým jménům: Pro název nummus JONES, A. H. M.: *The Roman Economy*, S. 197; SUTHERLAND, S. H. V.: *Denarius and Sestertius in Diocletian's Coinage Reform*, Journal of Roman Studies 51, 1961, s. 95 tuto minci označuje „raidate-head coin“; KIENAST, D.: *Die Münzreform*, s. 550, ji označuje prostě jako „Reformmünze“, s výhradami používá název antoninianus; CANTILENA, Renata-GIOVE, Teresa: *La collezione numismatica, Per una storia monetaria del mezzogiorno*, Museo archeologico nazionale di Napoli, 2001, s. 99 používá název aurelianus; stejnou minci označuje WASSINK, A.: *Inflation*, s. 484n za aurelianus; DEMBSKI, Günther: *Non olet, Das Geld der Römer*, Eine Ausstellung des Kunsthistorischen Museums Wien, Kunsthistorisches Museum, Wien 2000, s. 20, který jej považuje za antoninianus připouští, že v odborných kruzích bývá nazýván aurelianus; PINK, K.: *XI, IA und XII auf Antoninianen*, Numismatische Zeitschrift 74, 1951, s. 47 jej označuje za antoninianus; CARSON, R. A. G.: *The Reform*, s. 231 taktéž; RIC 5/1, S. 9n uvádí antoninianus; PINK, K.: *Aufbau 1949, 1961 a 1963* taktéž; EHRENDORFER, Friedrich: *Der Denar des Aurelian*, Numismatische Zeitschrift 76, 1955, s. 14n dokonce za denár; k debatě o jménu mince nejlépe GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani 47*, s. 32 pozn. 72; já sám tuto minci považuji za antoninianus, a proto se o ní v tomto duchu dále vyjadřuji.

Přístupme nyní k interpretaci značek u jednotlivých nominálů. V literatuře mně dostupné je značka XX vysvětlována takto: jeden (I) antoninianus je roven dvaceti (XX) sestercium,⁷⁵ jeden antoninianus je roven dvaceti asům,⁷⁶ jeden aureus je roven dvaceti antoninianům,⁷⁷ jeden antoninianus je roven dvaceti starým mincím.⁷⁸ Nejextrémněji a zcela scestně se vyjádřil Kienast,⁷⁹ považující značku XX za vnitřní značku mincovny, kterou na reformní mince uvedli zaměstnanci dílny, přičemž mysleli na *vota vicennalia imperii*.⁸⁰ K úplnému doplnění značek na antoninianech se sluší uvést, že za Tacita a Cara byly některé z těchto mincí namísto tradičního XXI, respektive KA, označeny XI, respektive IA.⁸¹ Na tyto antoniniany bývá nahlíženo jako na mince s poloviční, respektive dvojnásobnou hodnotou, v souladu s výše uvedenými možnostmi interpretace značky XX:I, a to i přesto, že obě dvě mince jak se značkou XX, tak XI, jsou vizuálně naprosto shodné a jen v některých případech dosahují antoniniany s označením XI vyšší hmotnosti.⁸²

Značka VSV na denárech bývá interpretována jako: V(ota) S(oluta) V(quinquennialia),⁸³ VSV(alis),⁸⁴ V + V tvoří S(emis),⁸⁵ V + V = X S(estertii),⁸⁶ V + V = X, to jest polovina z XX, tudíž mince s VSV – denár, je ½ antoninianu.⁸⁷

Z uvedeného stručného přehledu je vidět široká rozmanitost interpretací. Pro usnadnění pohledu na tuto problematiku jsem z údajů v *MIR 47, RIC 5/1, Aufbau 1949, 1961 a 1963* vytvořil tabulku 2, která zaznamenává všechny nominály ražené v letech 270 až 285. Jediného zjednodušení přehledu jsem se musel dopustit u ražeb císaře Tacita, které jsem prováděl na základě údajů z *RIC 5/1*, z nichž však není možné určit jednotlivé emise tak jako v případě *MIR 47 a Aufbau 1949, 1961 a 1963*. Zároveň jsem také přehodnotil v *RIC 5/1 a Aufbau 1949, 1961 a 1963* uváděné asy na sestercie.⁸⁸

⁷⁵ CARSON, R. A. G.: *The Reform*, s. 231; SUTHERLAND, S. H. V.: *Denarius and Sestertius*, s. 95; WASSINK, A.: *Inflation*, s. 484; JONES, A. H. M.: *The Roman Economy*, s. 196n a pozn. 24 tamtéž.

⁷⁶ CRAWFORD M.: *Finance, Coinage and Money*, s. 576; EHRENDORFER, F.: *Der Denar*, s. 14n.

⁷⁷ *RIC 5/1*, s. 10; PINK, K.: *XI, IA und XII*, 46n.

⁷⁸ Uvádím zde přepis Mattingliho výroku, který byl publikovaný v KIENAST, D.: *Die Münzreform*, s. 548.

⁷⁹ KIENAST, D.: *Die Münzreform*, s. 557 a 563n, zároveň uvádí v úvodu článku všechny jemu známé možnosti interpretace značky XX, viz výše pozn. 69.

⁸⁰ K tomu trefně GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani 47*, s. 79 (250) pozn. 149. Göbl se o významu značky XX nevyjadřuje, pouze v GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani 47*, s. 81 uvádí: „... doch scheint mir der Hinweis auf das diocletianische Wertzeichen auf den Alexandriner Folles nicht aus dem Weg zu räumen. Für seine Zeit müßte es die gleiche Rechengrundlage meinen.“

⁸¹ *RIC 5/1*, s. 9–14 a 320n; *RIC 5/2*, s. 122n; PINK, K.: *Aufbau 1949*, s. 22; TÝŽ: *Aufbau 1963*, s. 19–24, zejména s. 21 a s. 40–50, zejména s. 42; TÝŽ: *XI, IA und XII*, 46n; proti němu v KIENAST, D.: *Die Münzreform*, s. 550n a 557. Tyto značky byly raženy v případě Tacita mincovnou v Antiochii a Tripolis, v případě Cara v Lugdunu a Siscii.

⁸² Kriticky k těmto značkám KIENAST, D.: *Die Münzreform*, s. 550n a 557.

⁸³ *RIC 5/1*, S. 14; v KIENAST, D.: *Die Münzreform*, s. 559 a pozn. 60 tamtéž k dalším významům; CRAWFORD M.: *Finance, Coinage and Money*, s. 576 pozn. 69, v jeho případě viz ještě následující pozn.

⁸⁴ Tj. obvyklá mince, kdy pro oprávněnost tohoto čtení sahají badatelé k Diocletianově ediktu o cenách, ve kterém se objevuje pojem denarius communis, pro usualis viz JONES, A. H. M.: *The Roman Economy*, s. 196, jinak však v pozn. 24 tamtéž; CRAWFORD M.: *Finance, Coinage and Money*, s. 576 pozn. 69, v jeho případě viz ještě následující pozn.

⁸⁵ CRAWFORD M.: *Finance, Coinage and Money*, S. 576 pozn. 69, viz také pozn. výše.

⁸⁶ Sčítání V + V = X JONES, A. H. M.: *The Roman Economy*, s. 196 nejprve odmítá, později přijímá viz s. 196 pozn. 24, viz také pozn. 216 výše.

⁸⁷ GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani 47*, s. 48.

⁸⁸ K tomu viz výše pozn. 67.

Tabulka 2 názorně ukazuje, že antoniniany byly vedle aureů jediným celoříšským nominálem. Jednoduše řečeno převzaly po úpadku denárů hlavní roli říšského oběživa. Dále je z tabulky patrné, že nominály z obecných kovů nebyly raženy mimo Itálii, pomineme-li ražbu sestercii ze Siscie z roku 284, a že denáry a quinarie byly také výhradně produkovány v Itálii, opět výjimkou potvrzující pravidlo je ražba quinariů v Sicii z roku 278 a 284 a ražba denárů v roce 284 tamtéž.

20. **Aurelianus** (270–275), mincovna: Roma, AE sestertius, 2. polovina 274

Av.: IMP AVRELIANVS AVG, busta císaře v pancíři s věncem na hlavě vpravo

Rv.: CONCO-R-DI-A AVG, v úseč Δ, císařovna stojící vpravo podává pravici vlevo stojícímu císaři, který drží dlouhé žezlo, nad spojenýma rukama hlava Sola hledící vpravo, na okraji zbytky perlovce

Lit.: *MIR* 47 Rom 6/145d4; *RIC* 5.1, s. 275, Rome 80

5,25 g; 23,8/23,2; 6 h

Je tedy pravděpodobné, že nominály hodnotově nižší než antoninianus byly určeny pro italský trh a že nejnižší mincí v nominální soustavě byl sestercius, který byl pravděpodobně v provinciích nahrazen místními mincemi. Došlo-li v nějaké mincovně k ražbě více nominálů zároveň, tj. od aureu či jeho násobku až po quinarius, popřípadě sestercius, byly tyto mince raženy podle *MIR* 47 a *Aufbau* 1949, 1961 a 1963 při slavnostních příležitostech. Jedinou výjimkou byl denár,⁸⁹ možná i quinarius.

Pro interpretaci značek XX a VSV je proto zapotřebí přihlížet zejména k produkci samotných antoninianů a aureů. Již výše bylo také uvedeno, že jedním z projevů Aurelianovy reformy je zvýšení hmotnosti aureů a že spolu s ním byl pouze antoninianus ražen ve všech mincovnách říše, na rozdíl od ostatních nominálů. Za pozornost také stojí, že všechny mincovny zřizované v provinciích během 3. století, které razily říšské oběživo,⁹⁰ byly umístovány v takových lokalitách, ze kterých nebylo daleko k vojenským posádkám. Jestliže již v 1. století představovala armáda $\frac{3}{4}$ všech státních výdajů, nebylo tomu ve 3. století jinak, přihlédneme-li ke zvy-

•••••

⁸⁹ Ke konceptu jejich pravidelné ražby viz GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani* 47, S. 48.

⁹⁰ Tj. původně denár a aureus, později antoninianus a aureus.

šujícímu se žoldu a odhlédneme-li přitom od narůstajícího významu naturálních dávek, které byly poskytovány vojsku jako částečná kompenzace žoldu. Ukazuje se, že hlavní příčinou pro vznik nových říšských mincoven byla možnost pravidelného přísunu peněz armádě.⁹¹ Proto měl Aurelianus také eminentní zájem uvést do pořádku oběživo, jehož největším příjemcem bylo vojsko.

Zlaté mince, které byly rozdávány zejména jako *donativa*, stouply na hmotnosti. Drobné nominály byly určeny pro oběh v Itálii. Z toho všeho je naprosto jasné, že hlavním nominálem, který byl armádě vyplácen byl antoninianus.⁹² Zlepšování jeho ryzosti a hmotnosti, prováděné v několika postupných krocích, vyústilo v roce 274 v uvedení značky XX.⁹³ Tato značka musela, stejně tak jako značka XI, upravovat poměr mezi dvěma nejběžnějšími nominály, a to aureem a antoninianem,⁹⁴ obzvláště pokud byl žold vojáka počítán v aureích a vyplácen v antoninianech.⁹⁵ Značka XXI, respektive KA, tudíž znamená, že je zapotřebí dvacet (XX) antoniniánů do jednoho (I) aureu. Značka XI, respektive IA, znamená, že stačí deset takhle označených antoniniánů do jednoho aureu.⁹⁶ Poměr antoninianu k nominálně níže postaveným mincím nebylo zapotřebí uvádět, protože byl dán z povahy vyobrazení císaře, popřípadě císařovny na aversu mince. Nadále tedy platilo, že antoninianus byl kvůli radiatu na hlavě císaře, respektive měsíčního srpku pod bustou císařovny, dvojnásobkem denáru, na kterém byl císař vyobrazený s věncem. Tato praxe byla v římské říši pravidlem od 1. až do 3. století a nebyl důvod ji nějak měnit. Jediná mincovna, ve které k použití značek XX nedošlo od roku 274 až do roku 285, byla mincovna v Lugdunu. V tomto případě si myslím, že její produkce nebyla určena vojsku, ale především provinčnímu obyvatelstvu jižní Galie a Hispánie.⁹⁷

V případě denárů se značkou VSV vyplývá z přehledu ražeb mincí císaře Aureliana v *MIR* 47 zcela jasně, že ražba denárů se značkou VSV dosahovala poměrně malého objemu. Protože k ražbě denáru došlo poprvé od nástupu Aureliana na trůn, zároveň byla jeho ražba provedena v okamžiku závěrečné fáze reformy antoninianu, který se od této fáze objevuje téměř ve všech mincovnách se značkou XXI, resp. KA, mohl Aurelianus uvedením značky VSV v prvních ražbách dát příjemcům této mince jednoznačně najevo její hodnotu. Jakmile tak udělal a příjemcům byla její hodnota známá, upustil od jejího dalšího značení.⁹⁸ Z tohoto pohledu je tedy VSV nutně interpretovat také jako označení hodnoty.

•••••

⁹¹ O významu armády na budování nových mincoven ve 3. století např. GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani* 36; PINK, K.: *Aufbau 1949, 1961 a 1963*; TÝŽ: *XI, IA und XII*, s. 46n; o zásobení armády vybraným druhem peněz a potížích z toho vyplývajících viz WOLTERS R.: *Bronze, silver or gold?*, s. 580–582.

⁹² Viz také GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani* 36; TÝŽ: *Moneta Imperii Romani* 47; PINK, K.: *Aufbau 1949, 1961 a 1963*.

⁹³ K reformě oběživa provedené v několika stupních viz GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani* 47, s. 22 a 79–84.

⁹⁴ CARSON, R. A. G.: *The Reform*, který hodnotu antoninianu od jeho zavedení do Aurelianovy reformy vypočítá na základě jeho kovového složení, na s. 231 přiznává „It is, however, not easy to determine how this new antoninianus was tariffed in terms of the contemporary aureus.“ K jeho článku bych jen podotkl, že v něm mohl víceméně odhadnout hodnotu antoninianu na černém trhu než jeho nominální hodnotu, se kterou byl státem uváděný do oběhu.

⁹⁵ PINK, K.: *XI, IA und XII*, s. 46–48.

⁹⁶ Podrobněji k tomuto tématu PINK, K.: *Aufbau 1949*, s. 22; TÝŽ: *Aufbau 1963*, s. 19–24, zejména s. 21 a s. 40–50, zejména s. 42; především však TÝŽ: *XI, IA und XI*, 46n.

⁹⁷ K podobné funkci této mincovny viz RIC 5, s. 5–7 a 11; možná že i podobným způsobem lze nahlížet na produkci mincí v jiných mincovnách, které pouze dočasně a nebo souběžně s antoniniany s označením XX, razily antoniniany bez této značky, blíže také viz tab. 2.

⁹⁸ GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani* 47, s. 48 a Tab. 13.

21. **Probus** (276–282), mincovna: Ticinum, AE antoninianus, 278

Av.: IM-P-C PROBVS AVG CONS II, busta císaře v triumfálním obleku s radiatem na hlavě vlevo a s žezlem zakončeným orlem v pravé ruce, na okraji zbytky perlovce

Rv.: CONSE-R-VAT AVG, v úseči T XX T, Sol stojící čelně s hlavou otočenou vlevo, kyne pravíci, v zahalené levici drží globus, na okraji zbytky perlovce

Lit.: *RIC* 5.2, s. 55, Ticinum 352

3,62 g; 23,4/21,8; 5 h

Nabízejí se dvě možnosti, a to: 1) považovat takto označenou minci za ukazatele poloviny hodnoty antoninianu se značkou XXI, přičemž denár ražený Aurelianem byl již sám ze své podstaty polovinou antoninianu tak, jako tomu bylo i dříve. Z tohoto důvodu bylo možné značku VSV, tzn. ukazatele hodnoty mince, v dalších ražbách vypustit. Nebo za 2) pokusit se tuto značku interpretovat jako úpravu vztahu denáru k nižšímu nominálu, a to sesterciu, který byl ražený během Aurelianovy vlády pouze v této emisi.⁹⁹ Pak bych si dovilil značku interpretovat jako *quinque sestertios valet*, zkráceně VSV. Vzhledem k tomu, že byla značka v dalších ražbách vypuštěna, přestože sestercie byly raženy za všech Aurelianových nástupců (a zde se žádné podobné značky na denárech nevyskytují), bude spíše pravděpodobnější, že vzájemný poměr mezi denárem a sesterciem byl 1:4, tak jako dříve, než 1:5.

Z uvedených údajů tedy vyplývá následující poměr mezi jednotlivými nominály:

1 aureus = 20 antoninianů = 40 denárů = 80 dvoj-sestercíů = 160 sestercíů

Uvedení antoninianu se značkou XXI do oběhu bez ohledu na jeho horší kovový obsah umožnil Aurelianovi zákon *Lex Cornelia de falsis* a *lex Iulia peculatus*. Dle všeho takto nastavený systém vytlačoval z oběhu dupondius a as. Proto je ani Aurelianus, ani jeho nástupci nerazili.

•••••

⁹⁹ Pomíneme-li ražbu sestercíů z první římské emise, která byla ražena ještě před vlastním zahájením reformem.

Rozdělení ražeb jednotlivých panovníků podle roků, mincoven a nominálů																							
Mincovna	Nominál	Aurelianus					Tacitus	Florianus	Probus								Carus a synové						
		Rok					Rok	Rok	Rok								Rok						
		270	271	272	273	274	275	275/276 ¹	276	276	277	278	279	280	281	282	282	283	284	285			
Augusta Treverorum	XXI/KA					x																	
Lugdunum	AV						x			x	x				x		x	x	x				
	XXI/KA					x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Ticinum	AAV					x	x	x?															
	AV					x		x			x	x								x			
	AVQ																			x			
	XXI/KA					A	A	x	x	xA	xA	xA	xA	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
	D																			x			
	AEQ												x							x			
	S																			x			
Mediolanum	AAV		x	x																			
	AV		x																				
	XXI/KA		x	x	x																		
Roma	AAV	x					x	x								x	x						
	AV	x				x	x		x	x					x	x	x				x	x	
	AVQ																				x		
	XXI/KA	x			x	x	A	A	xA	xA	A	xA	x	x	x	x	x	x	x	x	x	A	A
	D						x		x	x						x	x				x		
	AEQ								x	x						x	x				x	x	
	2S																						
S	x					x		x	x						x	x				x	x		
Siscia	AAV		x	x	x		x	x							x	x							
	AV		x																		x	x	x
	AVQ																						
	XXI/KA	x	x	x	x	A	A	xA	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	AXI		A	
	D																						x
	AEQ																						x
S																						x	
Serdica	AV					x2	x3																
	XXI/KA					x	x	A	A	xA	xA	xA				A							
Moneta Comitatus - Byzantium	AAV					x																	
	XXI/KA					x	x																
Cyzicus	AAV						x	x?	x?														
	AV							x														x	x
	XXI/KA	x	x	x	x	A	A5	xA	x	A	x					A	A				x	A	A
Antiochia	AAV						x																
	AV							x														x	x
	XXI/KA	xV	xV	xV	x	A	A	AXI		A												x	x
Tripolis	AV						x															x	x
	XXI/KA							x															

Závěr

Produkce mincí sledovaného období, jejich ikonografická skladba, snižující se kvalita, a to jak po stránce ryzosti, tak i technického provedení, v sobě odráží hluboké politické a ekonomické změny 3. století Rychlé střídání pretendentů na císařském postu, z toho plynoucí vnitřní nestabilita říše, doplněna narůstajícím napětím na hranicích Rýna, Dunaje a Eufratu, vytvářela značný tlak na státní finance. Tento tlak byl navíc zesílen trojnásobně, po sobě rychle následujícím navýšením žoldu vojska z 1.200 sestercíů před rokem 197 na 7.200 sestercíů v roce 235. Vzhledem k tomu, že již v 1. století představovaly výdaje na armádu $\frac{3}{4}$ všech výdajů státu, lze se i přes vzrůstající roli naturálních dávek oprávněně domnívat, že stát nebyl pravděpodobně od Caracalovy vlády schopen zajistit v rámci dostupných prostředků dostatečné množství příjmů, které by pokryly narůstající náklady. Proto přistoupil Septimius Severus k prudkému snížení ryzosti denáru, které však nemělo do roku 238 vliv na vývoj vztahu denáru a aureu. Začátek propadu tohoto poměru může být zcela oprávněně shledáván v opětovném zavedení antoninianu v roce 238 a být utvrzen přerážením denárů za Pacatiana, Traiana Decia a Regaliana. Nesmí být však v této souvislosti zapomináno na snižující se hmotnost aureu, která měla takzvané „svrchu“ nadále udržovat tento poměr při životě. Zcela jisté je, že jakýkoliv vzájemný poměr mezi denárem, respektive antoninianem a aureem, velice utrpěl po roce 260. S prudkým poklesem ryzosti antoninianu a s ražbou zlatých mincí na čím dál lehčích střízcích byla tomuto systému zasazena poslední rána. Je však vysoce nepravděpodobné, ba vůbec nemyslitelné, že stát, který tyto mince vydával, úplně rezignoval na stanovení jejich vzájemného, byť poněkud horšího poměru, než jak tomu bylo v předcházejícím období.

Vhodné prostředky k prosazení nějakého výhodného kurzu měl stát v podobě zákonů *Lex Cornelia de falsis* a *Lex Iulia peculatus*. Na tuto skutečnost poukazuje i zavedení trestu smrti za falšování zlatých mincí ve 3. století. Pravděpodobně také za pomoci těchto zákonů uvedl Aure-

16. **Valerianus I.** (253–260), mincovna: Viminacium, AR antoninianus, 253 – polovina 257

Av.: IMP P LIC VALERIANO AVG, busta císaře v pancíři a paludamentu s radiatem na hlavě vpravo, na okraji zbytky perlovce

Rv.: VICTORIA GERMANICA, Victoria stojící vlevo drží v pravé ruce štít, v levé ruce palmovou větévku, u štítu zajatec, na okraji zbytky perlovce

Lit.: jako *MIR 36 Vim 1a/793d*; *RIC 5.1*, s. 58, Mediolanum 264

3,28 g; 21,5 x 20,7; 12 h

liananus do oběhu antoninianus se značkou XXI, respektive KA, která na základě uvedených údajů touto značkou stanovovala poměr mezi aureem a antoninianem, platebním prostředkem určeným téměř výhradně pro armádu. Domněnce, že armáda nadále i po 1. století hrála prim ve výdajích státního rozpočtu, přispívá i způsob rozložení mincoven na území říše vznikajících v průběhu 3. století bezprostředně za pozicemi armády. Její výraznou roli potvrzuje i fakt, že zlaté mince byly raženy výhradně k významným příležitostem a rozdávány jako *donativa* určeným příjemcům. Tuto skutečnost také potvrzují ikonografická zobrazení na produkovaných mincích. Úplným vyvrcholením všech reformních snah byla Diocletianova reforma z roku 294 a pak navazující reformy Constantinovy.

•••••

David LUŽICKÝ, Coins of the Roman Barracks Emperors in the Collection of the Charles University in Prague

The recent collection of ancient coins at the Charles University in Prague with its roots in the 19th century was established immediately after the Second World War by merging the Czech and German University collections. In spite of the fact, that since the very beginning of the history of both collections, description and cataloguing had been performed, the public have not been informed about the coins until 1985. The very first information came via dissertation by V. Marek, who offered description of Roman Republican coins published as a monograph in the above mentioned year with its title *Roman Republican coins in the collection of the Charles University*. The following detailed cataloguing has been performed in 2006 in connection with the diploma work by the author of this article, and some 563 coins of the so-called Barracks Emperors have been listed. Recently, these coins have been enriched by specimens produced between AD 285 and AD 294. The final publication should cover all coins of the Barracks Emperors with regard to the coins up to AD 294.

Although the presented sample of the University collection here is more less representative and provenance of the individual pieces is not known, the selection illustrates characteristic features of coins produced in the 3rd century AD: increasing number of minted coins (Chart 1), decreasing quality, fineness and fabric caused by decentralization of coinage (Chart 2), massive production of *antoniniani* mainly in the second half of the 3rd century AD (Chart 3) and decreasing weight of individual denominations (Charts 4 and 5). All above mentioned characteristics of the coinage of the 3rd century AD reflect deep political and economic changes of the period.

Fast changes of pretenders on the imperial throne and internal instability of the Empire, plus increasing tension on borders of the Rhine, Danube and Euphrate, create serious pressure on the state budget. Such problematic situation has been also complicated by triple increasing of the soldiers' pay from 1200 *sestercii* before AD 197 to 7200 *sestercii* in AD 235. Because of the fact, that military expenses consumed about three quarters of the state budget in the 1st century AD, it is possible to assume, that in spite of increasing natural dues, the state has not been capable since the Caracalla's rule to cover – using all available instruments – sufficient revenues to fill the budget. That is why Septimius Severus sharply decreased the fineness of *denarii*, which did not affect the *denarius/aureus* ratio until AD 238. The real shift in that ratio could be legitimately seen in re-introduction of *antoninianus* in AD 238 and visibly confirmed by overstriking of *denarii* in time of Pacatianus, Traianus Decius and Regalianus. Another important fact cannot be forgotten in this context: the decreasing weight of *aureus*, which should keep bureaucratically the ratio in function. It is sure, that any ratio of *denarius*, *antoninianus* respectively, and *aureus* has been seriously affected after AD 260. Sharply decreasing fineness of *antoninianus* and production of gold coins on gradually lighter flans caused definitive failure of the system. However, it is highly improbable, that the state issuing these coins fully resigned from activities leading to setting the ratio – although worse comparing to the previous period.

There were instruments for pushing the favourable ratio in hands of the state: *lex „Cornelia de falsis“* and *lex „Iulia peculatus“*. Such fact has been confirmed by introduction of the death penalty for forging gold coins in the 3rd century AD. Most likely, using these codes, Aurelianus introduced

antoninianus with XXI mark, KA mark respectively. Based on the mentioned marks, the denarius/aureus ratio has been determined. In that way, *antoniniani* have been used almost exclusively for military purposes. Thesis, proclaiming the army a primary subject in case of the state expenses also after the 1st century AD, is also confirmed by distribution of newly established mints in the imperial territory appearing exactly behind the army positions during the 3rd century AD. There is another confirming fact: gold coins have been struck exclusively in case of important occasions, and they have been distributed as donative money to particular subjects.

There are two possibilities of interpretation for *denarii* with VSV mark: a/ the coin could be regarded as half *antoninianus* with XXI mark (V+V=X, i.e. ½ XX), and more, the *denarius* struck under Aurelianus was a half of *antoninianus* because of its weight – as it was also in the previous period – and that is why the VSV mark (=a value index) could be omitted on coins; b/ the mark could be interpreted as an instrument for correction of the *denarius/sestercius* ratio in case of coins of smaller denomination (*sestercii*) produced paralelly with *denarii* during the Aurelianus' rule – in that case, the mark could mean „quinque sestertios valet“. Because of the fact, that the mark has been omitted on the subsequent coins – although *sestercii* have been minted under all successors of Aurelianus (and no similar marks have appeared then) – the *denarius/sestercius* ratio was more likely 1:4 (as before), than 1:5. Reconstruction of monetary system could be the following: 1 *aureus* = 20 *antoniniani* = 40 *denarii* = 80 *double-sestercii* = 160 *sestercii*.

English by V. Novák

.....

Vysvětlivky k tabulkám:

Nominály

AAV	násobek aureu
AV	aureus
AVQ	zlatý quinarius
XXI/KA	antoninianus se značkou XXI respektive KA
D	denarius – denár
AEQ	AE quinarius
2S	dvoj-sestecius
S	sestercius

V poli

x	mince ražena
x?	ražba nejistá
xV	ražba s Vaballathem, respektive Zenobii
A	raženy antoniniany se značkou XXI respektive KA
xA	raženy souběžně antoniniany jak beze značky, tak i se značkou XXI respektive KA
AXI	raženy souběžně antoniniany se značkou XXI respektive KA, tak i XI respektive IA
XXI	raženy souběžně antoniniany jak beze značky, tak i se značkou XI respektive IA

Poznámky k tab. 2

- 1) Ražby císaře Tacita není možné na základě RIC rozdělit do jednotlivých roků, proto jak rok 275, tak i 276 zachycují jen v jedné kolonce.
- 2) GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani* 47, s. 59 u mince Serd3/244, 245 a 246, které na tab. 21 řadí mezi denáry, uvádí, že se pravděpodobně jedná o odražky zamýšlené ražby aureu.
- 3) GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani* 47, tab. 21 uvádí minci Serd4/251A jako denár, avšak s otazníkem, pravděpodobně se tak jako u pozn. 3 jedná o odražek aureu.
- 4) GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani* 47, s. 64 – Cyz 6–7/337A,B, tab. 146 poznamenává u této ražby, že se jedná o minci, kde je císař vyobrazený s věncem na hlavě, přičemž ražba je provedena na střížek velikosti antoninianu. Dle Göbla se s největší pravděpodobností jedná o zkušební odražky zamýšlené ražby aureu – donativa po dobytí Palmýry, která nebyla provedena.
- 5) GÖBL, R.: *Moneta Imperii Romani* 47, tab. 26 neuvádí značku XXI na antoninianech deváté emise, Cyz 9/352, avšak na vyobrazení je patrná v úseči.